

Załącznik nr 3 do wniosku z dnia **11.06.2014 r.** o przeprowadzenie postępowania habilitacyjnego

Autoreferat

1. Imię i nazwisko: Iwona Kantor-Pietraga

2. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe

Iwona Kantor-Pietraga uzyskała tytuł magistra geografii na Wydziale Nauk o Ziemi Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach w 1992 r.

Tytuł doktora Nauk o Ziemi w zakresie Geografii mgr Iwona Kantor-Pietraga otrzymała w 1998 r. Tytuł prezentowanej rozprawy doktorskiej to: *„Zróżnicowanie struktur ludnościowych w miastach województwa katowickiego w latach 1978-1988”*.

3. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych/artystycznych.

Dr Iwona Kantor-Pietraga zatrudniona jest na Wydziale Nauk o Ziemi Uniwersytetu Śląskiego, na stanowisku starszego wykładowcy od 2012 r. W latach 1999-2012 pracowała w tej jednostce na stanowisku adiunkta. Wcześniej w latach 1992-1999 zatrudniona była natomiast na stanowisku asystenta.

4. Wskazanie osiągnięcia* wynikającego z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. nr 65, poz. 595 ze zm.):

a) (**autor/autorzy, tytuł/tytuły publikacji, rok wydania, nazwa wydawnictwa**),

Iwona Kantor-Pietraga, „Systematyka procesu depopulacji miast na obszarze Polski od XIX do XXI wieku”, 2014, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, ss. 264.

b) omówienie celu naukowego pracy i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania

Proces depopulacji miast jest jednym z najbardziej typowych zjawisk towarzyszących urbanizacji. Ubytek liczby mieszkańców miast stanowi także ważny element różnych zjawisk społeczno-ekonomicznych rozważanych z punktu widzenia antropogeografii. Depopulacja miast ma różne uwarunkowania i konsekwencje, a przede wszystkim zróżnicowane trajektorie. Depopulacja ujawnia się w miastach wielkich, średnich, jak i małych. W miastach o zróżnicowanych funkcjach gospodarczych, układach przestrzenno-funkcjonalnych czy strukturach społecznych. Uwagi te dotyczą ośrodków miejskich na całym świecie, w tym także w Polsce.

Skomplikowany układ elementów tworzących ogólny charakter procesu depopulacji w Polsce, w ciągu ostatnich ponad 200 lat był podstawowym argumentem za podjęciem próby jego usystematyzowania. Z uwagi na brak prac naukowych stawiających sobie podobny cel, jak również z powodu znaczącego rozproszenia faktów dotyczących omawianego zjawiska, podjęta próba systematyki depopulacji miast nie była prosta. Wyzwaniem była także wielość pojęć oraz ich interpretacja, które bezpośrednio lub pośrednio odnoszą się do zjawiska ubytku mieszkańców.

Zagadnienie wyludniania się miast podjęto w opracowaniu z punktu widzenia przedmiotu badań geografii ludności, a także demografii historycznej oraz geografii miast. Szczegółowym przedmiotem badań w niniejszym studium jest natomiast próba usystematyzowania zjawiska spadku liczby ludności (depopulacja) oraz jego konsekwencje w miastach zlokalizowanych na współczesnym terytorium Polski w okresie od XIX do XXI wieku.

Przedmiot badań studium mieści się w problematyce geografii ludności. Problematykę ludnościową jednak w ujęciu dynamicznym rozpatruje z kolei demografia historyczna. W opracowaniu skupiono się więc na kwestiach ruchu ludności i przestrzennych struktur ludności rozpatrywanych z punktu widzenia przeszłości demograficznej ziem Polski.

Trzecim polem badawczym, do którego odnosi się niniejsza rozprawa jest geografia miast, a konkretnie ta jej część, która podejmuje kwestie rozwoju demograficznego ośrodków miejskich.

Realizację celu podstawowego książki – próby typologii miast Polski cechujących się depopulacją, jak również systematyki procesu depopulacji miast, podjęto w oparciu o rozwiązanie dwóch celów uzupełniających.

Pierwszym z nich było scharakteryzowanie i objaśnienie zjawiska depopulacji miast na obszarze współczesnej Polski w latach 1810-2010 oraz próba przedstawienia tego procesu na tle ogólnych trendów rozwoju demograficznego miast Polski w tym okresie. Drugim celem było natomiast odniesienie się do kwestii: zarówno współczesnego (1990-2010) ubytku liczby ludności miast, jak również jego projekcji w najbliższej przyszłości (do 2035 r.). W tej ostatniej kwestii ze wskazaniem wieloaspektowych konsekwencji jakie niesie ze sobą analizowany proces.

Zjawisko depopulacji miast, z uwagi na dużą zmienność granic w XIX i XX wieku oraz współczesny kontekst zjawiska jako wyzwania na najbliższą przyszłość, omówiono w odniesieniu do obecnego (2014 r.) terytorium Polski. Długi okres dla którego podjęto się analizy zjawiska depopulacji, warunkował przyjęcie podziału go na kilka podokresów (1810-1918, 1919-1939, 1939-1945, 1946-1989, 1990-2010). Ważnym elementem opracowania było także odniesienie się do prognozowanych zmian zaludnienia miast Polski do 2035 r.

W rozwoju zjawiska depopulacji miast na obszarze Polski w okresie od XIX do początków XXI wieku zwrócono uwagę na jego dwa aspekty:

1. społeczny (model rodziny, dzietność kobiet) model życia, nawiązujący do teorii przejścia demograficznego,
2. ekonomiczny (przejście z dominującego w bazie ekonomicznej sektora rolniczego i rolniczo-usługowego do sektora przemysłowego w XIX w. i z przemysłowego do usługowego w końcu XX i XXI w.), nawiązujący do zmian sektorowych w gospodarce.

Mając na uwadze fakt, iż oba aspekty w odniesieniu do procesu wyludniania się miast mają charakter podstawowego podłoża genetycznego, należy stwierdzić, że ich silna interakcja i synergia, które rozpoczęły się pod koniec XX wieku powodują dualny obraz rozwoju demograficznego miast, polegający na tym, że obok siebie jednocześnie funkcjonują i funkcjonować będą miasta:

- a) liczebnie malejące, a wykazujące przyrost liczby ludności,
- b) oraz liczebnie rosnące ośrodki depopulujące się.

Dualność ta jest stałym i systemowym komponentem rozwoju miast, a zmieniają się tylko jej proporcje. Z perspektywy współczesnej, należy podkreślić, że na przełomie XX i XXI w. doszło do największej w dziejach ziem Polski systemowej i długotrwałej zmiany proporcji pomiędzy wskazanymi powyżej typami miast (odnotowujących przyrost liczby ludności i wyludniających się).

W świetle nakreślonych powyżej założeń badawczych oraz odnosząc się do przeanalizowanego, ponad 200-letniego okresu dziejów miast Polski, problem badawczy sformułowano w następujący sposób:

Dlaczego depopulacja miast miała charakter podobny w XIX wieku i w okresie współczesnym? Zasadność tego pytania wynika z faktu, iż w pierwszym okresie depopulacja warunkowana była tylko jedną stymulantą (ekonomiczną), podczas gdy w drugim przypadku dwoma stymulantami (ekonomiczną i społeczną).

Próbie rozwiązania postawionego w opracowaniu problemu badawczego rozpoczęto od przeglądu pojęć odnoszących się do tytułowego zagadnienia depopulacji miast. Na tym etapie badań zwrócono uwagę z jednej strony na wielość ujęć definiujących to samo zagadnienie, z drugiej natomiast na brak pojęć, które stanowiłyby wyjaśnienie niektórych innych zjawisk geograficznych.

W rozdziale pierwszym opracowania omówiono także specyfikę materiałów i źródeł oraz stan dotychczasowych badań. W tej ostatniej kwestii zwrócono uwagę na wielowątkowość badań nad procesem depopulacji w ujęciu dynamicznym w Polsce. Aspekty badań dotyczyły takich zagadnień jak kurczenie się miast na przełomie XX i XXI wieku, wyludnianie się wsi i regionów wiejskich w II połowie XX wieku, degradacja i stagnacja małych miast w XIX i na początku XX wieku czy w końcu uwarunkowania społeczne, ekonomiczne i demograficzne ubytku naturalnego ludności oraz emigracji. Z drugiej natomiast strony podkreślono brak szerszych zakresowo syntez tego zjawiska.

W nawiązaniu do powyższych faktów zdecydowano się na opracowanie pojęć dotyczących depopulacji miast o charakterze słownika. Jego celem było uporządkowanie i uzupełnienie zakresu stosowanych pojęć odnoszących się do tytułowego zagadnienia depopulacji miast. W słowniku omówiono ponad 40 zagadnień pośrednio lub bezpośrednio związanych z wyludnianiem się miast. Wskazano zarówno na zagadnienia (procesy, zjawiska, struktury) warunkujące powstanie i ewolucję omawianego zjawiska, jak również będące jego konsekwencjami. Część zagadnień w słowniku ma charakter autorski, a ich szersze wyjaśnienia znalazły się w kolejnych rozdziałach opracowania. Słownik w opracowaniu stanowi osobny (drugi) rozdział.

Kolejną część opracowania poświęcono uwarunkowaniom i mechanizmom depopulacji miast na obszarze Polski. Wskazano dwie podstawowe grupy uwarunkowań i mechanizmów. W pierwszej z nich miały one charakter systemowy. W drugiej natomiast incydentalny. W grupie uwarunkowań i mechanizmów systemowych wyróżniono te, oddziałujące długoterwale i te, które miały charakter krótkotrwały.

Jako najistotniejsze, z uwagi na swoją powszechność, wskazano uwarunkowania systemowe oddziałujące długotrwale. Ich podłoże miało charakter społeczny lub ekonomiczny. W pierwszym przypadku wyjaśnieniem były przede wszystkim teorie pierwszego i drugiego przejścia demograficznego, podkreślające między innymi rolę zjawisk społeczno-demograficznych w spadku liczby ludności warunkowanym zmiennymi ruchu naturalnego (Lesthaeghe, 1991; Kotowska, 1999; Procesy demograficzne, 2010).

W drugim przypadku tłem wyjaśniającym były zmiany podstawowych funkcji bazy ekonomicznej miast Polski, które odzwierciedlały się:

- ograniczeniem w XIX w. roli funkcji usługowo-handlowych i rzemieślniczych w rozwoju miast na rzecz funkcji przemysłowych, górniczych i transportowych związanych z koleją,
- ograniczaniem roli sektora produkcyjnego na rzecz usługowego w II połowie XX wieku i na początku XXI wieku (Kostrowicka, Landau, Tomaszewski, 1978; Schumpeter, 2009).

W przypadku uwarunkowań systemowych o podłożu ekonomicznym dotyczących terytorium Polski wskazano także istotną rolę migracji. Uwzględniając element migracji stałych o niedużym zasięgu terytorialnym, odniesiono się także do koncepcji redystrybucji przestrzennej ludności. Jako słuszne uwzględnione zostały wyjaśnienia W. Zelinsky'ego (1971) i J.Z. Dzieciuchowicza (1995). Z kolei model rozwoju miast Klaassena i Paelincka (1979) został uznany jako alternatywny w kwestii wyjaśnień przestrzennej redystrybucji potencjału demograficznego (oraz przestrzennego) miast. Współautorskie badania, w których uczestniczyła autorka (m.in. Krzysztofik, Runge, Kantor-Pietraga, 2011, 2012a) dotyczące procesów depopulacji i kurczenia się miast w województwie śląskim nie potwierdzają w tym regionie, w pełni istnienia relacji dynamicznej: urbanizacja-suburbanizacja-dezurbanizacja-(reurbanizacja). W opracowaniu zaprezentowano model alternatywny wskazujący na przejście fazy urbanizacji w jednoczesny etap suburbanizacji (ograniczonej) i dezurbanizacji. Model ten typowy dla konurbacji katowickiej uwzględnia zjawisko defragmentacji, przemieszczeń długodystansowych lub całkowitej dezintegracji istniejącego tu wcześniej potencjału demograficznego, przestrzennego i gospodarczego.

Jako uwarunkowania i mechanizmy systemowe, ale krótkotrwale depopulacji miast wskazano te wynikające z działań wojennych i ich bezpośrednich konsekwencji. Okresy wojen lub powstań o dużej skali oddziaływania terytorialnego i społecznego zdefiniowano bowiem jako specyficzne (krytyczne) etapy ewolucji systemu społeczno-ekonomicznego i

politycznego w danym państwie lub na jego większym obszarze. W nawiązaniu do przyjętego okresu i obszaru badań wskazano zatem na rolę wojen światowych i Powstania Styczniowego w Królestwie Polskim, jako najważniejszych determinant systemowych i krótkotrwałych w procesach depopulacji miast Polski.

Podkreślając z kolei rolę uwarunkowań i mechanizmów incydentalnych w depopulacji miast podparto się istniejącymi już typologiami zjawisk mającymi bezpośredni wpływ na to zjawisko (McLeman, 2011; Tyszkiewicz, 2014). Zwrócono uwagę zarówno na czynniki i zagrożenia środowiskowe (*environmental hazards*), jak również wybrane czynniki antropogeniczne. W przeciwieństwie do uwarunkowań systemowych czynniki incydentalne oddziaływały wyraźnie losowo, niemniej szczególnie w XIX w. i na początku XX wieku mogły mieć w skali regionalnej istotny udział w procesach depopulacji miast.

Przebieg i trajektorie procesu depopulacji miast na obszarze Polski omówiono w rozdziale czwartym. Z uwagi na długi okres badań, obejmujący ponad 200 lat depopulację miast omówiono ostatecznie w ramach pięciu podokresów: 1810-1918, 1919-1939, 1939-1945, 1946-1989 oraz 1990-2010. W tej części znalazł się także podrozdział poświęcony przyszłemu postępowi zjawiska na obszarze Polski. Podstawą empiryczną tego rozdziału była prognoza demograficzna GUS do 2035 r. Problem depopulacji miast w poszczególnych podrozdziałach omówiono w ten sposób, że część zasadniczą każdorazowo poprzedza zwięzła synteza ogólnodemograficznego tła procesów demograficznych.

W opisie zjawisk depopulacji miast w poszczególnych podokresach uwzględniono wyjaśnienia z poprzednich rozdziałów. To znaczy rozszerzono zakres definicyjny niektórych pojęć ze słownika terminologicznego, jak również wskazano na konkretne przykłady różnych uwarunkowań i mechanizmów depopulacji miast.

Kolejne trzy rozdziały opracowania miały charakter wyjaśniający i skupione były na tytułowej kwestii systematyki miast wyludniających się. Uzupełnieniem wyjaśnień prezentowanych typów miast były syntetyczne studia przypadków poświęcone każdemu z nich. Także te rozdziały miały na celu rozszerzenie zakresu definicyjnego prezentowanych w słowniku terminologicznym pojęć skupionych na zjawiskach depopulacji i kurczenia się miast.

Pierwszy z tych rozdziałów (odpowiednio rozdział piąty w książce) poświęcono zagadnieniu wyludniania się miast rozpatrywanego z punktu widzenia potencjału demograficznego. Istotą dokonanej typologii była próba odpowiedzi na pytanie o faktyczną skalę ubytku demograficznego, a przede wszystkim czy w istocie zjawisko to miało miejsce (z perspektywy czasu). Wyróżniono zatem miasta wyludniające się pozornie i miasta

wyludniająca się rzeczywistość. Problem pozorności w procesie wyludniania się miast zdefiniowano jako stan, w którym na danym terytorium nie dochodzi do faktycznego ubytku liczby ludności, zmianie natomiast podlega status administracyjny tego obszaru. To znaczy albo dochodzi do jego podziału na kilka nowych jednostek prawno-administracyjnych, albo traci on status formalnie miejski. W pierwszym przypadku po odłączeniu się od miasta jego dotychczasowej dzielnicy (dzielnic) ma miejsce także statystyczny ubytek liczby mieszkańców. Faktycznie liczba mieszkańców na dotychczasowym terytorium miejskim nie tylko nie musi się zmniejszać, ale niejednokrotnie zwiększa się. Podobne tendencje może odnotowywać miasto, z którego ta dzielnica oddzieliła się. Stąd też, ubytek ludności a danym terytorium ma charakter statystyczny i wynika wyłącznie z podjętych decyzji prawno-administracyjnych. Nie potwierdzają go natomiast mające faktycznie miejsce procesy demograficzne. Przeciwnieństwem wskazanej pozorności procesu depopulacji jest zjawisko ubytku liczby ludności występujące w rzeczywistości. W tym przypadku wyludnia się w miarę równomiernie całe terytorium danego miasta. W przypadku ewentualnego podziału administracyjnego jego dotychczasowego terytorium wyludniają się wszystkie nowopowstałe jednostki administracyjne. Współcześnie, w odniesieniu do miast wyludniających się taki model procesu przeważa w zdecydowanej części ośrodków miejskich.

Inny punkt odniesienia przyjęto natomiast w konstrukcji typologii procesu depopulacji uwzględniającej relację: ośrodek miejski - region (rozdział szósty). Podstawą zaproponowanej typologii był podział na miasta wyludniające się bezwzględnie i miasta wyludniające się względnie. Miasto wyludniające się bezwzględnie to taki ośrodek, gdzie odnotowanemu ubytkowi liczby mieszkańców w jego granicach towarzyszy depopulacja strefy podmiejskiej (regionu miejskiego). Stan taki jest wyrazem pewnego kryzysu miasta, tracącego zdolności przyciągania nowych mieszkańców, z drugiej strony natomiast nie stwarzającego korzystnych możliwości dla osób już mieszkających. Najczęściej depopulacja bezwzględna miasta dotyczy ośrodków postfunkcjonalnych (głównie postindustrialnych), gdzie kryzys demograficzny i ekonomiczno-społeczny „przesuwa się” także na ich najbliższe otoczenie.

Bardziej powszechny w Polsce jest model reprezentujący typ depopulacji względnej. W tym przypadku odnotowanemu ubytkowi ludności miasta towarzyszy wzrost liczby ludności w jego otoczeniu. Zjawisko to wyjaśniane procesem suburbanizacji dotyczy przede wszystkim dużych i średnich miast Polski. Niemniej jednak z badań autorki wynika, że jest ono także zauważalne w niektórych mniejszych miastach. Na przykład w wybranych uzdrowiskach i miastach turystyczno-wypoczynkowych. Wyjaśnieniem depopulacji względnej jest istnienie zróżnicowanych barier rozwojowych (społecznych, przestrzennych,

psychologicznych, wizerunkowych, infrastrukturalnych, gospodarczych, prawnych) istniejących w danym mieście i stosunkowo łatwe możliwości ich pokonania w regionie podmiejskim, przyległym do miasta. Depopulację względną należy widzieć zatem jako element terytorialnego rozmieszczenia ludności, którą wyjaśniają m.in. koncepcja P. Korcellego (1969) definiująca falowy rozwój miasta model oraz model J. Dzieciuchowicza (1995) poświęcony redystrybucji przestrzennej ludności w regionie miejskim.

Ostatni rozdział opracowania poświęcono zagadnieniu kurczenia się miast i relacji tego zjawiska wobec procesu depopulacji. Koncepcja kurczenia się miast w ostatniej dekadzie wyraźnie zdominowała dotychczasowe zainteresowania zagadnieniem depopulacji miast oraz jej przyczyn i konsekwencji. Wzrost stosowalności pojęcia kurczenie się miasta należy wiązać z jego nadrzędnością znaczeniową wobec pojęcia depopulacja. Drugą przesłanką był fakt silniejszego, niż w przypadku pojęcia depopulacja podkreślenia związków przyczynowo-skutkowych obserwowanego ubytku liczby ludności. Inny w obu przypadkach był także punkt wyjścia badań. W przypadku zagadnienia depopulacji najistotniejszy jest stwierdzony statystyczny ubytek mieszkańców. W przypadku zagadnienia kurczenia się miast, fakt ten jest tylko pewnym elementem szerszego tła wyjaśnień dotyczących przyczyn ubytku, jego konsekwencji oraz możliwości zapobiegania lub wyhamowywania tego zjawiska.

Stąd też, według autorki pod pojęciem kurczenia się miast należy rozumieć wieloaspektowy zespół czynników i konsekwencji, które bezpośrednio wpływają lub są efektem zanotowanego w danym mieście ubytku ludności. Proponowana definicja uwzględnia bardzo zróżnicowany zakres definicyjny tego pojęcia, a który prezentowany jest w poświęconym mu dorobku naukowym (m.in.: Kowala-Stamm, 2006; Shrinking cities..., 2006; Pallagst, 2008; Rienets, 2009; Bontje, Musterd, 2012; Fol, 2012; Krzysztofik, Runge, Kantor-Pietraga, 2012b; Martinez-Fernandez i in., 2012; Strykiewicz, 2013).

Zagadnienie miast kurczących się w opracowaniu omówiono na przykładach miast reprezentujących różne typy wielkościowe. Wskazano zatem na duże miasto metropolitalne (Łódź), miasto duże, mające co najmniej 100 tys. mieszkańców (Sosnowiec), miasto średnie mieszczące się w przedziale wielkościowym 20-100 tys. mieszkańców (Ostrowiec Świętokrzyski) oraz miasto małe (Działoszyce). W każdym przypadku wskazano na istotę zjawiska kurczenia się miasta, podkreślając różne uwarunkowania i konsekwencje tego zjawiska. W przypadku Działoszyce podkreślono nawet zagrożenie bytu miasta rozumianego według kryterium prawno-administracyjnego.

W rozdziale tym wskazano także na inne kategorie miejscowości odnotowujących ubytek ludności. Ich stan w większości przypadków można wyjaśniać zarówno w kategoriach

zjawiska depopulacji, jak i kurczenia się. Pierwszą grupą są miasta zdegradowane. Współcześnie z formalnego punktu widzenia są miejscowościami wiejskimi. Swoją status prawno-administracyjny osiągnęły głównie w efekcie procesu kurczenia się powodowanego w XIX w. złożoną sytuacją ekonomiczną, polityczną i demograficzną. Tracąc swoją dotychczasową bazę ekonomiczną, nie zmieniając jej w oparciu o działalność przemysłową, często ruralizując się, a w wielu przypadkach depopulując się stanowiły zbiór ośrodków miejskich, którym w pierwszej kolejności odbierano prawa miejskie. Odebranie praw miejskich wiązało się też z automatycznym wykreśleniem takiego ośrodka ze statystyk dotyczących miast i ludności miejskiej (depopulacja pozorna). Miasta zdegradowane stanowiły w przemianach demograficznych terytorium polski ważny element wyjaśnić specyfiki kurczenia się ośrodków miejskich w XIX i w I połowie XX wieku.

Innym typem miast kurczących się są i były miasta funkcjonalnie „już niepotrzebne”. To silnie pejoratywne określenie z całą siłą wskazuje na utratę przez miasto swoich dotychczasowych funkcji miastotwórczych, spadek znaczenia w regionalnym układzie miast, a w niektórych przypadkach – głównie małych miast – możliwość całkowitej dezintegracji struktur miejskich i zmianę statusu na wiejski (degradację prawno-administracyjną). W opracowaniu zaproponowano w odniesieniu do dużych miast zestaw cech określających ich funkcjonalną „zbędność”.

Ostatnią kategorią miejscowości, których stan aktualny jest konsekwencją kurczenia się lub depopulacji są miasta „zanikłe”. Ośrodki tego typu znane są także pod nazwą miast opustoszałych lub tzw. miast-duchów (*ghost cities*). Miasta „zanikłe” są przedmiotem badań zarówno nauk geograficznych (por. McLeman, 2011), jak i historycznych (por. Kiryk, 1980). W Polsce miasta „zanikłe” mają formalnie status przysiółków lub niezamieszkałych obrębów geodezyjnych. Miejscowości te stanowią w przestrzeni geograficznej ostateczną konsekwencję procesu depopulacji miasta. W tym przypadku wręcz wyludnienia miasta.

Integralną częścią książki jest pięćdziesięciostronicowy aneks, w którym między innymi zestawiono wszystkie miasta Polski, w których w okresie od XIX do początków XXI wieku miał miejsce proces depopulacji. W tabeli wskazano dla każdego z takich miast skalę ubytku procentowego ludności w odniesieniu do wyznaczonych przedziałów czasu. Ich ramy graniczne wyznaczały lata: 1810, 1850, 1880, 1900, 1910, 1925, 1933, 1939, 1946, 1950, 1960, 1970, 1980, 1990, 2000, 2010.

W części badań o charakterze empirycznym aneks ten stanowił dla autorki zasadniczy element interpretacji omawianego zjawiska. Ta część opracowania może także stanowić

ważny materiał źródłowy dla dalszych badań nad przemianami demograficznymi miast Polski, ze szczególnym uwzględnieniem zjawiska depopulacji.

Ostatecznie na podstawie przeprowadzonych badań empirycznych i wyjaśniających stwierdzono między innymi, że:

Depopulację współczesnych miast polskich należy zatem interpretować, w porównaniu z dekadami i stuleciami wcześniejszymi, jako zjawisko podwójnie zdeterminowane w kontekście składowych przyrostu demograficznego. Miasto w procesie depopulacji rzeczywistej nie ma w zasadzie możliwości, by w istotny sposób przeciwdziałać ubytkowi ludności. Możliwe rozwiązania prowadzą jedynie do wyhamowywania zjawiska wyludniania miast. Koncentrują się one na polityce miejskiej ukierunkowanej na stabilizowaniu poziomu rozwoju społeczno-ekonomicznego miasta. Celem ostatecznym tych działań jest natomiast stworzenie korzystniejszych warunków związanych ze wzrostem wskaźnika dzietności oraz napływem migracyjnym. Ponadto stwierdzono, że:

Problem ten proponuje się rozwiązać w następujący sposób:

- Czynnikiem stałym depopulacji w dziejach Polski ostatnich 2-3 stuleci był odpływ migracyjny. Stosunkowo nowym i stale ewoluującym czynnikiem depopulacji miast Polski jest natomiast ubytek naturalny. Oba powyższe elementy zdefiniowano jako uwarunkowania i mechanizmy systemowe oddziałujące długookresowo.
- Czynniki odpływu migracyjnego, w tym emigracja zagraniczna miały istotny wpływ na ubytek demograficzny w miastach na obszarze Polski. Jego rola na przełomie XX i XXI wieku jest znacząca.
- Teza, że odpływ migracyjny ma charakter bezpośrednio determinujący depopulację ośrodka miejskiego wynika z faktu, iż dane miasto musi spełniać pewne funkcje ekonomiczne w systemie krajowym. Ich zanik, powiązany z brakiem sukcesji nowych funkcji powoduje ogólną dezintegrację miasta, której najbardziej widoczną konsekwencją demograficzną jest odpływ migracyjny. Wyjaśniany między innymi czynnikami ekonomicznymi ubytek demograficzny miast definiuje zdecydowaną część przypadków kurczenia się miast. Pozytywny rozwój gospodarczy i oczekiwana poprawa warunków bytu ekonomiczno-społecznego są z kolei czynnikiem generującym napływ migracyjny.
- Ubytek naturalny jako czynnik dynamizujący depopulację może być równoważony potencjalnym napływem migracyjnym. W większości miast współczesnej Polski nie ma natomiast sytuacji odwrotnej. Ubytek naturalny stał się w ostatnich dziesięcioleciach w skali kraju zjawiskiem powszechnym. Dodatkowo wykazuje tendencje do pogłębiania się. Powyższą relacyjność ruchu naturalnego i ruchu migracyjnego rozumieć należy także w

kategoriach funkcjonalistycznych, tzn. aby były stworzone korzystne warunki bytu społecznego, muszą zaistnieć określone korzystne warunki bytu ekonomicznego. W dłuższej perspektywie czasu i w odniesieniu do miast zasadę tą należy rozumieć jako zdeterminowanie procesów demograficznych ruchami migracyjnymi. Te mogą zaistnieć tylko w sytuacji odpowiednich warunków rozwoju ekonomicznego.

- Niezależnie od czynników oddziałujących systemowo i długookresowo, takich jak długotrwały odpływ migracyjny czy ubytek naturalny ludności, w przestrzeni geograficznej istnieje ogół innych czynników mających znaczenie regionalne lub krótkotrwałe. Ich istnienie należy rozumieć jako bezpośrednią interakcję życia człowieka na Ziemi, co uzewnętrznia się relacjami o charakterze: naturalnym i antropogeograficznym. W pierwszym przypadku za wyludnieniem danego miasta stoją czynniki wyłącznie naturalne, np. klęski żywiołowe. W drugim zaś czynniki społeczne, gospodarcze czy polityczne, np. zmiana granic. Część z nich jest trudna do jednoznacznego sklasyfikowania, np. miasto opustoszałe na skutek szkód górniczych, gdzie czynnik przyrodniczy współistnieje z antropogenicznym.

- Czynniki incydentalne depopulacji miast są w stanie wpłynąć na dotychczasowe trendy rozwoju determinowane czynnikami oddziałującymi stale i systemowo, tylko w sytuacji, gdy te pierwsze stanowią specyficzny moment domknięcia pewnego etapu (np. trwająca 5 lat II wojna światowa jako przełom polityczno-gospodarczy i społeczny bezpośrednio oddziałujący na przestrzenne uwarunkowania depopulacji małych miast w latach 1945-1989). Nie wpływają natomiast długoterminowo na ogólne trendy zjawisk depopulacyjnych.

- Przyjmując ujęcie funkcjonalistyczne w wyjaśnianiu depopulacji miast w Polsce po 1810 r., stwierdzić należy, że analogie pomiędzy powszechną depopulacją i stagnacją demograficzną dużych zbiorów miast w XIX i na przełomie XX/XXI wieku wynikają z dwóch typów przejść. Po pierwsze przejścia z gospodarki opartej na rolnictwie, handlu i usługach lokalnych na gospodarkę opartą na przemyśle i rozwoju transportu kolejowego. Po drugie natomiast z przejścia z gospodarki opartej na przemyśle na gospodarkę opartą o działalność usługową i wzmożonej roli indywidualnego transportu samochodowego.

- W obu powyżej wskazanych przypadkach transformacja ekonomiczna prowadziła do przestrzennej redystrybucji ludności, czego efektem była między innymi depopulacja regionów i ośrodków miejskich niespełniających w danym momencie optymalnych oczekiwań lokalizacyjnych związanych z relacją miejsca pracy do miejsca zamieszkania. O ile w pierwszym okresie (XIX wiek i pierwsze dekady XX wieku) redystrybucja ludności cechowała się relacjami: wieś – miasto i miała charakter przemieszczeń średnio- i długodystansowych (odpowiednio: 20-100 km i powyżej 100 km), o tyle współcześnie (po

1990 r.) wzrasta rola relacji: miasto – wieś z wyraźnym zaakcentowaniem przemieszczeń krótkodystansowych (do 20 km), nawiązujących do ogólnych procesów suburbanizacji. Stała i niezmienna jest rola emigracji zagranicznych.

- Zjawisko depopulacji miast w Polsce jest istotnym i trwałym elementem ogólnych procesów przestrzenno-demograficznych. W II połowie XX wieku przeszło ono jednak w etap kurczenia się rozumianego jako procesu stymulowanego genetycznie zarówno czynnikami ekonomicznymi, jak i społecznymi. Kurczenie się miast rozumiane w ten sposób jest zjawiskiem o tyle negatywnym, że ubytkowi migracyjnemu towarzyszy ubytek naturalny ludności. W przeciwieństwie więc do XIX i I połowy XX wieku miasta i regiony kurczące się nie posiadają dotychczasowej „rezerwy demograficznej”, jaką była odnotowywana nadwyżka urodzeń nad zgonami. Przy słabo zaznaczających się procesach imigracyjnych zmiany demograficzne w miastach Polski będą mieć w przyszłości charakter wyraźnie regresywny. Oznacza to, że depopulacja miast stanie się podstawowym elementem określającym ogół procesów demograficznych dotyczących miast.

Wykaz literatury cytowanej w części autoreferatu dotyczącej osiągnięcia wynikającego z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki:

BONTJE M., MUSTERD S., 2012, Understanding Shrinkage in European Regions, Built Environment, Vol. 38, N°2 (June), p. 153-161.

DZIECIUCHOWICZ J.Z., 1995, Determinanty demograficzne i społeczno-ekonomiczne redystrybucji przestrzennej ludności aglomeracji miejskich. Przykład aglomeracji łódzkiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

FOL S., 2012, Urban Shrinkage and Socio-Spatial Disparities: Are the Remedies Worse than the Disease?, Built Environment, Vol. 38, N°2 (June), p. 259-275.

KIRYK F., 1980, Lokacje miejskie nieudane, translacje miast i miasta zanikłe w Małopolsce do połowy XVII stulecia, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, z. 3, s. 373-385.

- KLAASSEN L.H., PAELINCK J.H.P., 1979, The future of large towns, *Environment and Planning A*, Vol. 11, p.1095-1104.
- KORCELLI P., 1969, Rozwój struktury przestrzennej obszarów metropolitalnych Kalifornii, *Prace Geograficzne IG PAN*, nr 79, PWN, Warszawa.
- KOSTROWICKA I., LANDAU Z., TOMASZEWSKI J., 1978, Historia gospodarcza Polski w XIX i XX wieku, *Książka i Wiedza*, Warszawa.
- KOTOWSKA I.E., 1999, Drugie przejście demograficzne i jego uwarunkowania, [w:] I. E. Kotowska (red.), *Przemiany demograficzne w Polsce w latach 90. w świetle koncepcji drugiego przejścia demograficznego*, SGH, Warszawa, s. 11-33.
- KOWALA-STAMM K., 2006, Destrukcja miasta i znaczenie inicjatyw społecznych dla konsolidacji kwartałów śródmiejskich na przykładzie Detroit, *Przegląd Geograficzny*, T. 78, z. 4, s. 537–560.
- KRZYSZTOFIK R., RUNGE J., KANTOR-PIETRAGA I. 2011, Paths of Shrinkage in the Katowice Conurbation. Case Studies of Bytom and Sosnowiec Cities, *Wydział Nauk o Ziemi Uniwersytetu Śląskiego, Sosnowiec*.
- KRZYSZTOFIK R., RUNGE J., KANTOR-PIETRAGA I., 2012a, Introduction to Governance of Urban Shrinkage. A Case of Two Polish Cities: Bytom and Sosnowiec, *Wydział Nauk o Ziemi Uniwersytetu Śląskiego, Sosnowiec*.
- KRZYSZTOFIK R., RUNGE J., KANTOR-PIETRAGA I., 2012b, Governance of urban shrinkage: a tale of two Polish cities, Bytom and Sosnowiec, [w:] P. Churski (red.), *Contemporary Issues in Polish Geography*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 201-224.
- LESTHAEGHE R., 1991, The second demographic transition in Western Countries: An interpretation, [in:] K. O. Mason, A. M. Jensen (eds.), *Gender and family change in industrialized countries*, Oxford: Clarendon Press, p. 17-62.
- MARTINEZ-FERNANDEZ C., KUBO N., NOYA A., WEYMAN T. (eds.), 2012, *Demographic Change and Local Development: Shrinkage, Regeneration and Social Dynamics*. Paris: OECD.
- MCLEMAN R.A., 2011, Settlement abandonment in the context of global environmental changes, *Global Environmental Change*, 21, Supplement 1, p. 108-120.

- PALLAGST K., 2008, *Shrinking Cities. Planning Challenges from an International Perspective*. [in:] S. Rugare, T. Schwarz (eds.), *Cities Growing Smaller*, Kent State University, Cleveland.
- Procesy demograficzne i metody ich analizy, 2010, KURKIEWICZ J. (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków.
- RIENIETS T., 2009, *Shrinking Cities: Causes and Effects of Urban Population Losses in the Twentieth Century*, *Nature and Culture*, 4 (3), p. 231-254.
- SCHUMPETER J.A., 2009, *Kapitalizm, socjalizm, demokracja*, PWN, Warszawa.
- Shrinking cities*, *International Research*, 2006, OSWALT P. (ed.), Vol. 1, Ostfildern: Hatje Cantz Verlag.
- STRYJAKIEWICZ T., 2013, *The Process of Urban Shrinkage and its Consequences*, *Romanian Journal of Regional Science*, Vol. 7, p. 29-40.
- TYSZKIEWICZ J., 2014, *Geografia historyczna. Zarys problematyki*, Wydawnictwo GiG, Warszawa.
- ZELINSKY W., 1971, *The hypothesis of the mobility transition*, *Geographical Review*, Vol. 61, N°2, p. 219–249.

c) Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych

Zainteresowania badawcze dr Iwony Kantor-Pietragi koncentrują się na problemach demograficznych. Istotą tych zainteresowań jest zagadnienie rozmieszczenia i dynamiki ludności miast w układach terytorialnych i przestrzennych. Zaprezentowana wcześniej synteza poświęcona zagadnieniu depopulacji miast w Polsce stanowiła formę podsumowania dotychczasowej aktywności badawczej autorki w obu ujęciach.

Aspekt przestrzenny i dynamiczny problemów ludnościowych dr Iwona Kantor-Pietraga podejmowała także w pozostałych swoich publikacjach. Temat ten, a szczególnie problemy jakie niosą ze sobą negatywne konsekwencje procesów depopulacji i kurczenia się miast stanowił także ważny element jej działalności organizacyjnej oraz zaangażowania we współpracę instytucjonalną.

Publikacje poświęcone aspektowi przestrzennemu badań demograficznych realizowane były na dwóch polach badawczych. W pierwszym uwaga skupiona została na ujęciu wewnątrzmijskich struktur demograficznych. W drugim natomiast, podstawowym zagadnieniem badawczym były przestrzenne uwarunkowania i konsekwencje depopulacji oraz kurczenia się miast.

W ramach pierwszego z wymienionych pól badawczych (struktur demograficznych) opublikowano między innymi monografię poświęconą temu zagadnieniu koncentrującą się na zróżnicowaniach wewnątrzmijskich w ośrodkach ówczesnego województwa katowickiego (*Kantor-Pietraga I., 2007, Zróżnicowanie przestrzenne struktur ludnościowych w miastach województwa katowickiego w latach 1978-1988, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Śląskiego, Katowice*). W publikacji tej usystematyzowano struktury wewnątrzmijskie badanych ośrodków odnosząc się do klasycznych w tym zakresie modeli – koncentrycznego, klinowego oraz wieloośrodkowego. Istota tego opracowania polegała na pokreśleniu omawianych zróżnicowań w najbardziej zurbanizowanym regionie Polski, w którym dodatkowo zlokalizowana była duża liczba miast o genezie górniczej i przemysłowej. Zróżnicowana była także ich struktura wielkościowa. Do tego zagadnienia nawiązywało także inne opracowanie (*Kantor-Pietraga I., 2010, Wewnątrzmijskie zróżnicowania demograficzno-społeczne na przykładzie Gliwic, Katowic i Sosnowca, [w:] Procesy i struktury demograficzno-społeczne na obszarze województwa śląskiego w latach 1988-2008, Red. J. Runge, Urząd Statystyczny w Katowicach, Katowice, s. 83-108*), w którym podkreślono fakt kontynuacji rozwoju modelowych struktur demograficznych w okresie po transformacji ustrojowej. Analiza struktur wewnątrzmijskich stanowiła zagadnienie badawcze kilku innych publikacji poświęconych Bielsku-Białej, Tychom i przede wszystkim Sosnowcowi. W druku jest monografia tego ostatniego miasta, w której dr I. Kantor-Pietraga jest autorką podrozdziału poświęconego zagadnieniu wewnątrzmijskich struktur demograficznych.

Drugim polem badawczym ujęcia przestrzennego zjawisk demograficznych jest w dorobku naukowym autorki zagadnienie uwarunkowań i konsekwencji kurczenia się i depopulacji miast. Wśród publikacji poświęconych temu zagadnieniu znacząca część zajmują opracowania w języku angielskim, w tym jedna publikacja posiadająca *impact factor* i znajdująca się na liście A MNiSW (*Krzysztofik R., Runge J., Kantor-Pietraga I., 2012, Paths of Environmental and Economic Reclamation: the Case of Post-Mining Brownfields, [w:]*

Polish Journal of Environmental Studies, vol. 21, No. 1, s. 219-223). W powyższym opracowaniu wskazano na obszary typu *brownfields*, jako najbardziej wyraziste elementy zagospodarowania przestrzennego, których geneza związana jest ze zjawiskiem kurczenia się miasta. Celem artykułu było wskazanie założeń polityki miejskiej skierowanej wobec tego problemu, pośrednio nawiązującego także do dynamiki zaludnienia miasta. Pozostałe najważniejsze opracowania nawiązujące do tego zagadnienia to między innymi artykuł poświęcony obszarom funkcjonalnie dereliktowym, stanowiącym konsekwencję wieloaspektowego kurczenia się miasta (Krzysztofik R., Kantor-Pietraga I., Spórna T., 2013, *A Dynamic approach to the typology of functional derelict areas (Sosnowiec, Poland)*, [w:] *Moravian Geographical Reports*, vol. 21, 2, s. 20-35) oraz rozdział w monografii (Krzysztofik R., Runge J., Kantor-Pietraga I., 2012, *Governance of urban shrinkage: a tale of two Polish cities, Bytom and Sosnowiec*, [w:] *Contemporary Issues in Polish Geography*, P. Churski (red.), Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 201-224).

Drugim aspektem badań demograficznych realizowanych przez dr I. Kantor-Pietragę była kwestia szeroko pojętej dynamiki ludności miast i ich sieci. Opracowania te koncentrowały się na analizie zjawisk demograficznych, zarówno w proporcjonalnie krótkich okresach czasu obejmujących kilka dekad (m.in.: Kantor-Pietraga I., 1994: *Przemiany urbanizacyjne w województwie bielskim*, *Wiadomości Statystyczne*, GUS, Warszawa, z. 10, s. 27-32; Krzysztofik R., Runge J., Kantor-Pietraga I., Spórna T., 2011, *Characteristic Features of Urbanization in the Area of Silesian Province (Poland) at the beginning of 21st Century*, [w:] *Sociologie Românească Journal*, vol. IX, Nr 3, s. 56-66), jak i okresach dłuższych obejmujących kilka stuleci (Kantor-Pietraga I., Krzysztofik R., 2009, *Rozwój demograficzny miast na obszarze województwa śląskiego od XIII do XXI w.*, Wydział Nauk o Ziemi, Uniwersytet Śląski, Sosnowiec). Problem ten podejmowano także z dwóch różnych ujęć – analizy o charakterze statystyczno-wyjaśniającym dynamikę ludności [zagadnienia przyrostu ludności i ubytku ludności, procesy depopulacji] (Kantor-Pietraga I., 2005, *Zmiany przyrostu rzeczywistego ludności w Nadrenii Północnej-Westfalii*, *Wiadomości Statystyczne*, nr 10, GUS, Warszawa, s. 91-105), jak i wyjaśniającym koncentrującym się przede wszystkim na zagadnieniu kurczenia się miast (Krzysztofik R., Runge J., Kantor-Pietraga I., 2011, *Paths of Shrinkage in the Katowice Conurbation. Case Studies of Bytom and Sosnowiec Cities*, WNoZ Uniwersytet Śląski, Sosnowiec oraz Krzysztofik R., Runge J., Kantor-Pietraga I., 2012, *An Introduction to Governance of Urban Shrinkage. A Case of Two Polish Cities: Bytom and Sosnowiec*, WNoZ Uniwersytet Śląski, Sosnowiec).

Dr Iwona Kantor-Pietraga w swojej działalności naukowej podejmowała także zagadnienia związane z geografią społeczną miast. W tym zakresie przedmiotem jej zainteresowań była problematyka miast dużych i średnich (m.in.: Kantor-Pietraga I., 1994: *Warunki życia ludności Polski w świetle wybranych wskaźników ochrony zdrowia w latach 1975-1989*, [w:] *Wybrane zagadnienia z geografii społeczno-ekonomicznej*, Red. S. Dziadek, M. Tkocz, *Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego*, t. 2, s. 41-54; Kantor-Pietraga I., Machowski R. (red.), 2012, *Przemiany przestrzenne oraz społeczne Bytomia i jego centrum. Studia i materiały*, Wydział Nauk o Ziemi Uniwersytetu Śląskiego, Sosnowiec).

Ogółem dr I. Kantor-Pietraga jest autorką lub współautorką 5 monografii w tym dwóch w języku angielskim. W jej dorobku naukowym znajduje się także cykl 41 publikacji naukowych, w tym 6 w języku angielskim. Jeden z nich posiada *impact factor* i znajduje się na tzw. liście filadelfijskiej (załącznik nr 4).

Ważnym osiągnięciem dr Iwony Kantor-Pietragi było uczestnictwo w międzynarodowym projekcie naukowym *SHRINK SMART: Governance of Shrinkage within an European Context*. W ramach projektu obowiązki dr I. Kantor-Pietragi rozkładały się zarówno na kwestie naukowo-badawcze, jak i organizacyjne. Ogół działań Zespołu Projektu SHRINK SMART w Uniwersytecie Śląskim został bardzo wysoko oceniony zarówno przez audytora naukowego Prof. R. Beauregarda (*University Columbia, Nowy Jork*), jak audytorów formalno-organizacyjnych. Istotą działań dr I. Kantor-Pietragi w projekcie był duży wkład teoretyczny w przyjętą konceptualizację zjawiska kurczenia się i depopulacji miast, jak również wybrane kwestie związane z polityką miejską i procesami społecznymi.

Od strony formalnej dr I. Kantor-Pietraga uczestniczyła w spotkaniach organizowanych w ramach projektu, w tym także, z punktu widzenia praktycznego i aplikacyjnego, w tym najważniejszym (*Breaking the taboo: Bringing shrinkage into the agenda in Bytom*, na: Policy Informing Workshop, Bruksela, Foundation Universitaire 26 Marzec 2012 r. (wspólnie z R. Krzysztofikiem), na którym przesądzono o silnym, finansowym wsparciu miast kurczących się w Polsce i innych państwa Unii Europejskiej.

W uznaniu szczególnych osiągnięć za działalność naukowo-badawczą dr I. Kantor-Pietraga otrzymała w 2012 r. Nagrodę Zespołową II Stopnia przyznaną przez JM Rektora Uniwersytetu Śląskiego.

Dr Iwona Kantor-Pietraga uczestniczyła w wielu konferencjach krajowych oraz konferencjach i spotkaniach zagranicznych (załącznik nr 5). Jednocześnie sama była współorganizatorką regionalnego panelu dyskusyjnego „Śląskie. Kurczą się miasta – wyzwania, plany, współdziałanie”, Wydział Nauk o Ziemi Uniwersytet Śląski, Sosnowiec, 25 Maj 2011 r. Wydarzenie to było pierwszym w Polsce, tak dużym spotkaniem naukowców i samorządowców poświęconym problemowi depopulacji i kurczenia się miast. Dr I. Kantor-Pietraga stale współuczestniczy w różnych działaniach organizacyjnych i naukowych (akademickich, samorządowych, projektowych), w których istotą jest doświadczenie i wiedza związana z problematyką ludnościową (w tym także zjawiskami depopulacji). Ogół działań związanych ze współuczestnictwem i współpracą z innymi instytucjami szczegółowo został zaprezentowany w załączniku nr 5.

Dr Iwona Kantor-Pietraga posiada także znaczący dorobek i doświadczenie dydaktyczne. Łącznie prowadziła 13 przedmiotów na studiach stacjonarnych i niestacjonarnych. Ich szczegółowy wykaz zamieszczono w załączniku nr 6.

Warszawa, 11.06.2014 r.

Iwona Kantor-Pietraga